

August Kitzberg 1927

Kitzbergi radadel

Kaua aega ei pannud see kirjamees oma lugudele ja artiklitele oma nime, vaid ikka Pipramäe Tõnu. Kes ta oli? Pseudonüüme oli tal veel mitmeid: Jaan Vaglarauud, sotsialdemokrat ja asutava kogu liige, parempoolne Wabbrigrant, Wabrigo märk (Kaits aamert, mul om päälelööja kah), endine Balti Barun Maydem, nüüdne kaskodanik Maydem, Halmke Josselowitsch, Itsig Sockenschweiss, Hiiu-taat Hallpää, Tiibuse Jaak (Tiibuse Jaak Tiibus, üks märtyür kiriku ja usu eest, kui teda nüüd peaks kohtu kätte antama), Tiibuse Mari, Riia-Priidu, Põllu-vana, Marie T, Mäliküla Jaan Jassik, Kalja-Pärt, Harju-Hans, Viraku-Märt, Worbuse-Jaak, Üks vana tuuletallaja...
See mees oli...

August Kitzberg

Eesti draamakirjanduse üks rajajaid **August Kitzberg** (kuni 1863 August Kits) sündis 29.12.1855 Puldre alatara kandiperes Laatre vallas Halliste kihelkonnas. Õppis kooliõpetajast venna Jaani juures Karksi vallas Niitsaadul, kelle käest saadud algharidust täiendas hiljem iseõppijana. Alates 1871. aastast töötas August Kitzberg mitmel pool vallakirjutajana. 1894 pidi ta venetusreformide tõttu sellest ametist loobuma. Kuni 1901 elas Kitzberg Läti maal, töötades vabrikutes kontoristina. Aastatel 1901-1904 töötas Kitzberg Tartus „Postimehe“ juures ärijuhina, 1904-1920 oli Tartu Hüpoteeegi Seltsi pangametnik, aktiivne Eesti Kirjanduse Seltsi tegelane.

Kitzberg oli vanema põlve kirjanikest ainuke, kes toetas ka tärkavat Noor-Eesti liikumist. Ta oli Eesti Kirjanike Liidu asutajaliige. Suri Tartus 10.10.1927 ja on maetud Tartu Raadi kalmistule.

Kitzberg alustas oma kirjanduslikku tööd külajuttude avaldamisega ajalehtedes. Tema esimene raamat, romantiline ajalooline jutustus "Maimu" ilmus 1892. Teistest proosateostest on ajaproovile paremini vastu pidanud kaksikjutustus "Veli Henn" (1901) ja "Hennu veli" (1904). Oma jutustused kogus Kitzberg raamatuteks alles hiljem, kui ilmusid tema "Külajutud" I - V (1915-1921).

Pärast eesti kutselise teatri sündi kesken- dus Kitzberg näitekirjandusele. Kitzbergi loomingu kaalukam osa ongi tema draamad, mida on Eesti teatrites mängitud läbi 20. sajandi. Neist esimene on Vanemuise kui kutselise teatri avatenduseks valitud „Tuulte pöörises“ (1906), milles käsitletakse 1905. aasta sündmusi. Klassikalised Kitzbergi draamad on mütoloogiline „Libahunt“ (esietendus 1911, raamat 1912; film 1968) ja „Kauka Jumal“ (esietendus 1912, raamat 1915).

Kitzbergi lustlikest komöödiatest on tuntuimad „Rätsep Õhk“ (1903), „Kosjasõit“ (1915) ja „Neetud talu“ (1923). Kitzbergi tragöödia „Enne kukke ja koitu“ (1918) lavastus Vanemuise teatris pealkirja all „Laseb käele suud anda“ sai 1960te eesti teatriuudenduse alguseks, lavastajaks oli Jaan Tooming. Kitzbergi memuaarid on ilmunud pealkirjaga „Ühe vana „tuuletallaja“ noorpõlve mälestused“ I ja II.

1983. aastast on Karksi vallas Pöögles endises vallamajas Maiel avatud kirjaniku elu ja loomingut tutvustav tubamuseum. Halliste-Karksi ürgoru serval on 1990 avatud Jaak Soansi poolt loodud August Kitzbergi mälestusmärk.

1. septembrist 2008. aastast kannab Karksi-Nuia gümnaasium August Kitzbergi nime.

A. Kitzbergi elukoht Pöögles

Foto: 2. juuli 1960

A. Kitzberg Pöögles koolimaja röödul 1901.a.

Kitzberg abikaasaga, poeg Hans, vend Jaan abikaasaga

A. Kitzbergi - J. Simmi laulumäng Kosjasõit Vanemuises 1915

A. Kitzbergi - „Kauka jumal“ „Estonia“ 1927

Lopa ehk Mogri Märdi talu

Karl August Hermann Hindrey

Karl August Hermann Hindrey (Karl August Hermann Hindrey, pseudonüümid Hoiä Ronk, KAH, E. R. Burroughs) sündis 15.08. 1875 Halliste kihelkonnas Abja mõisas õllepruuli pojana. Hindrey oli Eesti kirjanik, karikaturist, ajakirjanik ja teatrikriitik. Õppis 1894–1904 Peterburi, Müncheni ja Pariisi kunstikoolides. Töötas 1904–1923 „Postimehe” ja „Päevalehe” toimetuses. Asutas 1905 Postimehe karikatuuride kaasannde Sädemed, kus avaldas umbes 3000 karikatuuri. Toimetas 1925–1927 pilklehte Kratt (Päevalehe kaasanne), aastast 1928 oli vabakutseline kirjanik. Hindrey suri 09.01.1947.

Hindrey algatas Eesti lasteraamatute illustreerimise. On kirjutanud viieköitelise sarja mälestusi, reisiraamatuid,

näidendi ja vesteid ning teatri, kunsti ja kirjanduskriitikat. Loomingu väärtuslikum osa on novellid „Välkvalgus”, „Armastuskivi”, „Sigtuna häving”, „Sädemed” ja „Hukatus Mäharil” ning romaanid „Urmas ja Merike”, „Loojak”, „Nõid”, „Lembitu”, „Sündmusteta suvi”, „Ja ilma ja inimesi” ja „Taniel Timmi tähelend”.

Hindrey on ühe Eesti esimese mängufilmi – „Karujaht Pärnumaal” (1914), stsenariumi autor. Tuntuks sai Hindrey karikaturisti, följetonisti ning vaheda sulega kirjandus- ja teatrikriitikuna pseudonüümi Hoiä Ronk nime all.

Omas ajas olid väga populaarsed ka Hindrey koomiksilaadsed lasteraamatud, nagu „Pambu-Peedu”, „Jaunart Jauram”, „Lõhkiläinud Kolumats”.

Jaan Jung

Jaan Jung oli eesti koolmeister, helilooja ja harrastusajaloolane. Oli aktiivne eesti rahvuslikes seltsides, tegi kaastööd Eesti Postimehele, Perno Postimehele, Sakalale. Olles pärit Pilstverest (18.11.1835 – 26.06.1900), töötas 1867–1899 Halliste koguduse organistina ja 1857–1896 Abja vallas Kaidi koolis õpetajana.

Jung tõlkis esimesena eesti keelde Henriku Liivimaa kroonika, see ilmus 1881–1883. Kirjutas ajalooraamatuid ja õpikuid. Rakendas aastast 1872 uut kirjaviisi. Koostas kodu-uurimusliku teose „Kodu-maalt” I–IX (Tartu, 1874–

1879). Jungi põhiteos on kolmeosaline „Muinasaja teadus eestlaste maalt”. 1874 hakkas registreerima, kirjeldama ja kaevama põhiliselt Viljandimaa kivilalmeid. Kaevas Lõhavere linnamäel, mille esimesena seostas Henriku kroonikas nimetatud Lembitu linnusega (1881), hiljem avastas Sinialliku (1882) ja Naanu linnamäe. 1896 korraldas Jung kirjasaatjate abil üle-eestilise muististe registreerimise.

A. Kitzbergi tuba-museum,
foto: Margus Mõisavald

A. Kitzbergi sünnikoht.
Foto aastast 1972, erakogu

Kitzbergi radadel

Maie talu nimetab A. Kitzberg oma koduks. Kitzbergid kolisid Maiele Penuja Niitsaadult 1871. „Karksi, mu kallis kodu, kuis olid sa armas juba lapsena!...”

Endises **Pöögla valla- ja koolimajas**, Maie talus Leeli külas Karksi vallas, kirjanik August Kitzbergi ja tema venna Jaan Kitzbergi kunagises töö- ja elupaigas, avati **tubamuseum** 27. 12.1983. Muuseum sai alguse Maie algkooli õpetaja Leili Kiriku poolt 1952. aastal kooli koduloonurga asutamisest. 1959. aastast alates on kirjaniku kohta käivat materjali kogunud Asta Jaaksoo. Tubamuseumis on eksponeeritud Kitsede suguvõsa lugu, August Kitzbergi looming ja vallakirjutaja töötuba.

Pöögla mõis on tuntud A Kitzbergi romantilise ja ajaloolise jutustuse „Maimu“ järgi (ilmus 1892). Pöögla (saksa Gut Böcklershof) Pöögla mõisast pärinevad esimesed teated aastast 1561.

Halliste Püha Anna kirik ja kalmistu – Halliste kalmistu on Kitzbergi vanemate viimane puhkepaik.

Halliste Püha Anna kirikut on esmakordselt mainitud 1504. Kirik on sajandite jooksul neli korda hävinud, kuid iga kord on see uuesti üles ehitatud. Kirikut tabanud õnnetuste kohta on mitmeid legende. 1959. aastast varemets olnud neoromaani kirik ehitati 1989 uuesti üles.

Halliste kirikus asuvad Jüri Arraku altarimaal “Kristus” (1990) ja maal “Püha Anna Neitsi Maarjaga” (1991). Kiriku kantslipoolses külgniis asub skulptuur “Halliste ema”, autor on Aime Kuulbusch (1991). Halliste-ema on pühendatud kõigile kannatanutele, hukkunutele ja lahkunutele läbi Eesti ajaloo. Kiriku kõrval asub monument Vabadussõjas hukkunutele.

Halliste kalmistu rajati 1776, mil Vene tsaaririigi seadused keelasid katku levi-ku kartuses kirikutesse ja kirikuaeda-
desse matmise. Kalmistu vanemas osas asuvad kihelkonna mõisnike kalmud ja Stackelbergide kabel. Kalmistule on maetud mitmeid ajaloolisi ja kultuuri-
tegelasi, sh kirjanik August Kitzbergi vanemad ning kirjaniku näidendi „Kau-
ka jumal” mitmete tegelaste prototüü-
bid. Halliste kalmistu hauakivid on ainu-
laadsed, sest Mulgi peremeeste haua-
kividele on erinevalt muudest Eesti ala-
dest alati kirjutatud ka talukoha nimi.

Kuksi. Praegune kruusaauk on teada-
olevalt kunagine hiiekoht. Vana hiie-
tamme mälestuseks on istutatud uus
noor tamm. Kohta teatakse ka Kadaka-
mäena ja Leerimäena.

Kirjukõrtsi koht oli vana ohvri-
paik teede ristumiskohas. Kirjukõrts oli nime-
saanud kivimustri järgi seinakrohvil.

Abja musumägi on olnud vana ohvri-
paik, täna on see osake Abja tervise-
rajast.

Abja mõis (curiae Abbalis) on esma-
kordselt mainitud 1460. 1630–1723
kuulus Abja mõis Fersenite perekon-
nale, Põhjasõja järel 1723. aastal läks
mõis parun Mauritz von Posse oman-
dusse. Rootsi päritolu von Posse pere-
konna käes püsis Abja kuni 1780. aastate
lõpuni. 1764 külastas mõisa Vene tsaar-
inna Katariina II. 1780. aastate lõpus
läks Abja valdusõigus landraat Carl
Magnus von Posse poegadelt tükkhaaval
nende õemehele, Krootuse mõisa oman-
nikule Friedrich Adolph von Stackelber-
gile, kelle ajal ehitati mõisasüda esma-
kordselt esinduslikumalt välja. Abja jäi
Stackelbergide kätte kuni mõisate võõ-
randamiseni 1919. Abja mõisa õllepruuli
pojana sündis 1875 Abja mõisas K A H
Hindrey. Mõisa viimane võõrandamis-
eelne omanik oli Karl (Charles) von
Stackelberg. Stackelbergid viisid talud
raharendile juba 1836 ning 1843 hakka-
sid neid pärieks müüma.

Rahva hulgas oli populaarne Reinhold
von Stackelberg koos oma proua Hen-
riettega. Tuntud Abja koolmeister Jaan
Jung on kirjeldanud, kuidas paruni
korraldusel ehitati 07.01.1858 (vana ka-
lendri järgi) Kaidi koolimaja pühitsus-
tseremooniaks. Maja kaunistati rohe-
liste pärgade, kuuskede ja triiphoonest
toodud roheliste taimedega. Akendele
paigaldatud küünalde püramiidid sära-
sid talveõhtul lummuvalt ja kirjud later-
nad palistasid mõisast koolimajani tee-
ääri. Kool sai mõisaprouast patrooni
järgi nimeks Henriette kool.

Pärast võõrandamist on mõisas tegutse-
nud erinevad asutused: mõisas tegutse-
nud koolides on õpetatud kultuur-

tehnikat (1922–30), kodundust (1930–
44) ja linnukasvatust (1944–55). 1957–92
asus mõisas lastekodu, seejärel 2003.
aastani Abja piirivalvekordon.

Abja mõisaga on seotud ka mitmed meie
kultuuritegelased. Endises mõisatöölise
elamus oli kunstnik **Märt Pukitsa** lap-
sepõlvkodu. Tema isa töötas mõisas
sepana. Tänapäevaks hävinud valitsejama-
jas elas lapsepõlves kirjanik **Karl August
Hindrey**. Mulgimaa kuulus kirjanik
August Kitzberg töötas mõisahäärberis
Halliste-Karksi kihelkonnakohtu notari-
na 1878–1880. Tema oli kindlasti see
mees, kes tundis kõige paremini mulgi
hingeelu, oskas seda kirjeldada oma jut-
tudes ja näidendites. August Kitzbergi
loodud on värvikas mulgi taluperemees
Mogri Märt näitemängus “Kauka jumal”.

Puldre talus on sündinud 29.12.1855
August Kitzberg. Mälestuskivi August
Kitzbergi sünnipaika organiseeris Jaan
Vomm 1974.

Abja-Paluoja on kirjanduslikes lugudes
Mulgimaa pealinnaks, see on olnud juba
August Kitzbergi soov. Abja oli 19. sajandil
oli Pärnu–Valga maantee ääres asunud
Paluoja kõrtsi juures tähtis laadakoht.
Abja sügislaata peeti Eesti suurimaks
kariloomaturuks. 1890datel kujunes Pa-
luojale kaupmeeste ja käsitöölise alevik.
1897. aastal ehitati Mõisaküla–Viljandi
kitsarööpmeline raudtee, mis andis tõuke
aleviku kasvule. 1914. aastal rajati Abja-
Vanamõisa lähedale Abja toorlinavabrik
– Eesti esimene omataoline kogu Eestis.
1922. aastal alustasid Abja-Paluojaal tööd
värnitsavabrik ning linapuhastus- ja ket-
rusosakond. Linnaõigused on Abja-Palu-
ojal alates aastast 1993.

*Abja mõisa puiestee (algselt munakivitee)
Siin sõitis ka Katariina II 1764. a.*

*Muistne kirikutee Halliste kirikusse
üle Indu silla*

Halliste hiie tamm

A. Kitzbergi sünnikohta tähistav kivi

Abja mõis

*Kaidi koolis töötas Jaan Jung
aastatel 1857-1896*

Penuja tamm

*Mälestusmärk 1989. a. 23. augusti
Balti keti meenu-tuseks*

*A. Kitzbergi monument
Foto: Marnek Tugevus*

Kaidi kool tegutses 1856–1933, maja püsis kuni 1952. aastani. Kooli kaua-aegseks õpetajaks oli **Jaan Jung**, kes töötas koolis 41 aastat. Mälestuskivi on paigaldatud 1976.

Raudsepa mägi on hiie- ja matusepaik, kuhu plaaniti algselt Halliste kirik ehitada.

Penuja õigeusu kirik. Kiriku ehitamise aluseks oli arhitekt G. Scheli 1871. aastal valminud tüüpprojekt. Pühakoda valmis 1873 ja õnnistati 28.09.1875. Hoone on traditsiooniline, neljaosalise lahendusega (eeskoda, kogudusesaal, nelitis ja altariruum) ning kaunistatud puidust tasalagede, peegelvõlvide ja sepsidetallidega. Kiriku sisutus ja ikonostaas on hävinud. Kirikuga samal ajal valmisid ka maja preestritele ja preestri abidele ning kiriku kõrval avati õigeusu kihelkonnakool.

Penuja tamm on püha hiiepaik, täna looduskaitse all. Tamme ümbermõõt on 4,37m, kõrgus 27m.

Kerase talu osteti esimese eesti vabariigi ajal ning see plaaniti viia Rocca al Mare vabaõhumuuseumi, aga raha puudusel jäigi plaan teostamata. Kerase talust üle tee asus **Niitsaadu koolimaja**, kus elasid Kitzbergid enne Maiele kolimist. Enne Kerase talu algab ajalooline Nööriete, mida mööda veeti viina Riiga mõisnike ajal. Saate külas asutati 1838 Penuja-Niitsaadu kool. 1858–1871 töötas siin Jaan Kitzberg, samas majas möödusid August Kitzbergi lapsepõlveaastad. Niitsaadu kool sai tuntuks August Kitzbergi raamatu „Ühe vana tuuletallaja radadel” järgi, kus kirjanik meenutab oma noorusaastaid. 1871 läks Jaan Pööglesse vallakirjutajaks ja Maie kooli õpetajaks ning võttis August Kitzbergi Maiele kaasa.

Kõnnu talu juures põllul on segametsa- ga kaetud Kuustemägi – muistne hiie- mägi, kus asus hiietammik. Koht on tähistatud.

Annemägi on muistne hiis, kus oli ka ohverdamiskoht. Nimi on seotud püha Anna, neitsi Maarja emaga. 17. sajandist on teateid annepäevasest lambaohvrast ja pidustustest Karksis ja Hallistes. 17. sajandi tava kohaselt toodi ohvriandidena pühapaika vaha ja vahakujukesi. Annepäeval – 26. juulil – kogunes mäele palju rahvast, täideti maausulisi kombetalitusi ja joodi õlut, kaubeldi. Nii olla

1669 annepäeval siin ära joodud 12 vaati õlut. Karksi linnuseülem laskis ohvri- paiga ära lõhkuda ja rahva laiali ajada, kuid see ei aidanud. Kitzberg on Anne- mäega sidunud ühe episoodi jutustuses "Maimu".

Muistend pajatab ka, et sellel mäel olevat kokku põrganud kaks pulmarongi. Et kumbki ei tahtnud teisele teed anda, tõusnud tüli. Üks pruutidest – Ann saanud surma ja pärast seda hakatudki kohta Annemäeks kutsuma.

Läheduses Eesti-Läti piiril on **mäles- tusmärk 1989. aasta 23. augusti Balti keti** meenutuseks. Mälestusmärgi moodus- tavad metallseinast väljalõigatud elusuu- ruses seitset inimfiguuri, kes seisavad käest kinni. Mälestusmärgi autor on Läti metallikunstnik Andris Dunkurs.

23.08.1989 korraldasid Eesti, Läti ja Lee- du rahvaliikumised Rahvarinne, Tautas Fronte ja Sajudis Tallinnat, Riiat ja Vil- niust ühendava inimketi, meenutamaks Molotov-Ribbentropi pakti sõlmimise 50. aastapäeva ja väljendamaks kolme riigi iseseisvuspüüdlusi. Vägivallatu vas- tupanu üheks silmapaistvaimaks näiteks peetavas ketis seisis kuni kaks miljonit inimest. UNESCO kandis 2009 Balti keti maailma mälu registrisse, mis koondab unikaalseid dokumente teostest või sünd- mustest, mis olulisel määral on mõju- tanud maailma.

Toosi suur talu kutsuti ka Porga mõisaks. Talul oli oma hiiepaik, tuntud ka Pelle- aia nime all.

Mulgimaal oli ülekaalus hajaasustus, siis sellest tingitult oli levinud ka ühe talu pü- hakohad. Karksi kandis on tuttav olnud **Pelli kultus**, kus ande on viidud kindlasse kohta sellenimelisele vaimule. Mujal on taluti olnud perekondlikud altarid Tõn- nile ja Ukule.

Tauga salu – Jaan Jungi uurimistööde põhjal on selgunud, et tegemist on Karksi piirkonna vanima matusekohaga.

August Kitzbergi mälestussammas rajati **Karksi maastikukaitsealale**, Halliste ehk Karksi ürgoru veerele. Karksi maastiku- kaitseala eesmärk on Halliste ehk Karksi ürgoru maastiku, allikate ja allikasoo- de, jõgede ja ojade ning oosidel ja moreen- kuhjatistel kasvavate okasmetsade kaitse. Mälestussamba juurest avanevad imeli- sed vaated ürgorule.

Tekst: Asta Jaaksoo, Kaja Allilender Fotod: Peeter Rahnel, Marnek Tugevus, Margus Mõisavald, erakogu Kujundus: Triinu Sarv Trükk: Paar OÜ Toetab: Mulgimaa kultuuriprogramm ©Mulgi Kultuuri Instituut 2015

RAHVAKULTUURI
KESKUS

